

NIERÓWNOŚCI MAJĄTKOWE SZLACHTY województw poznańskiego, podlaskiego i kaliskiego w drugiej połowie XVI wieku

Dawid Kowalik - Magister, doktorant w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu w Białymstoku. Pisze rozprawę doktorską poświęconą nierównościom społeczno-majątkowym szlachty wielkopolskiej i podlaskiej w XVI-XVIII wieku, pod kierunkiem dra hab. Piotra Guzowskiego. Prócz tego zajmuje się historią społeczno-gospodarczą i skarbowością epoki nowożytnej, choć podejmuje również problematykę dotyczącą historii środowiskowej. W swoich badaniach wykorzystuje metody kwantytatywne i systemy informacji geograficznej (GIS). Muzealnik prowadzący badania dotyczące Księgi Chrzów Parafii Rajgrodzkiej z lat 1717-1754 w Muzeum Podlaskim.

OPIS ZAGADNIENIA

Problem nierówności ekonomicznych jest klasycznym zagadnieniem w ekonomii i historii gospodarczej. Od czasów publikacji Simona Kuzneta sprzed niemal siedmiu dekad regularnie podejmuje go badacze zajmujący się różnymi epokami historycznymi, w tym J.L. van Zanden, który zauważył, że w okresie wczesnonowożytnym tereny miejskie cechowały się większym zróżnicowaniem majątkowym niż wiejskie, a skala nierówności wiązała się z większą aktywnością inwestycyjną w mieście i częstszymi okazjami do zysku. Szlachtę często postrzegamy przez pryzmat bogatej elity urzędniczej, zapominając o dużym zróżnicowaniu majątkowym tej grupy społecznej. Chociaż formalnie stan szlachecki był prawnie jednolity historycy dostrzegają wyraźny kontrast między politycznym znaczeniem np. elity szlacheckiej, a biedniejszymi grupami, które wchodziły w relacje klientalne z magnaterią, co owocowało kupowaniem głosów i koncentracją władzy w rękach najbogatszych.

METODOLOGIA

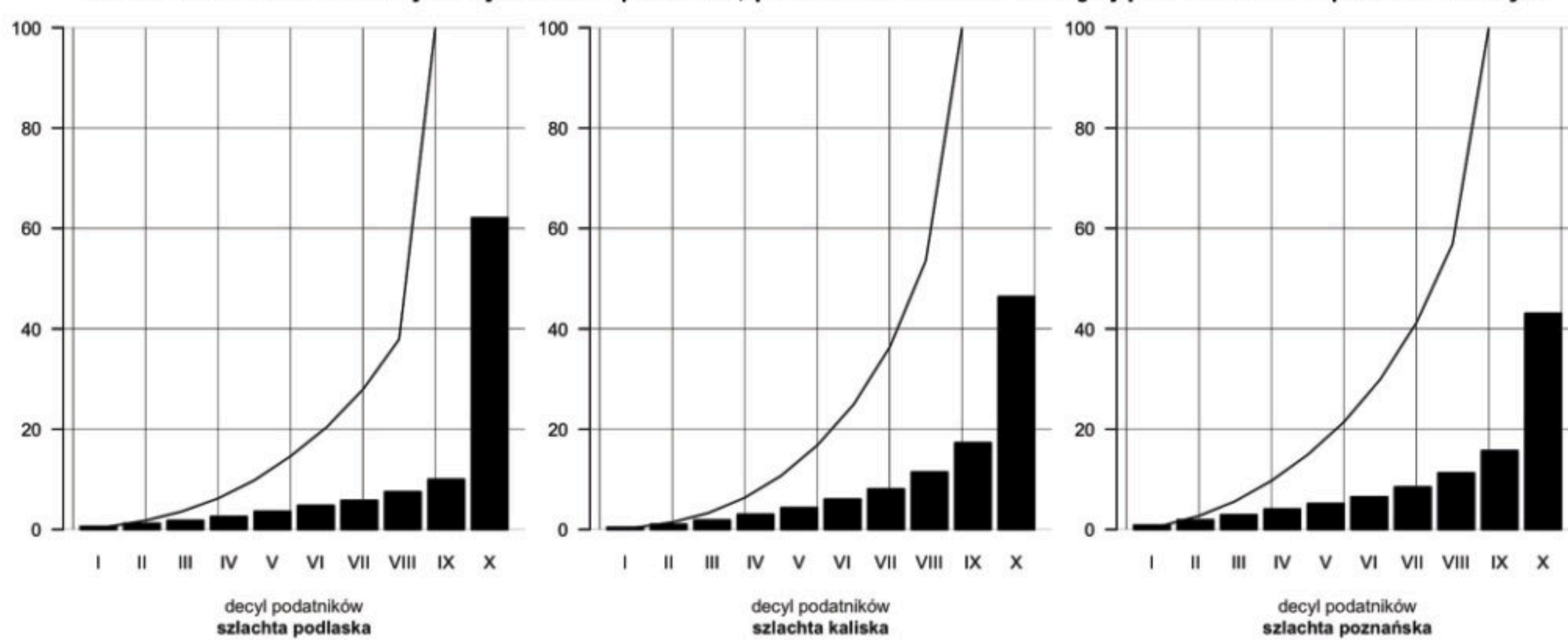
Badanie opiera się na danych podatkowych z lat 1576-80 odzwierciedlających potencjał gospodarczy majątków szlacheckich. Wykreślona na ich podstawie krzywa Lorenza opisuje stopień koncentracji opodatkowanych majątków. Na jej podstawie oszacowano współczynnik Giniego, będący miarą poziomu nierówności majątkowych. Ponadto zrekonstruowano strukturę majątkową szlachty według 10 klas, zgodnie z propozycją Andrzeja Wyczańskiego. Wskaźnik Giniego obliczono wg standardowego wzoru:

$$G(y) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (2i-1) y_i y_{i+1}$$

Wskaźnik Giniego jest powszechnie używaną miarą w analizach tego typu, jednak jego interpretacja wymaga uwzględnienia innych czynników wpływających na gospodarkę. Aby lepiej opisać zróżnicowanie majątkowe wśród szlachty, zastosowano również miary pozycyjne, takie jak decyle, co pozwala na bardziej szczegółową analizę struktury majątkowej.

DANE I WYNIKI

Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim, poznańskim i kaliskim w drugiej połowie XVI w. w podziale na decyle

Źródło: Obliczenia własne na podstawie AGAD, ASK I, sygn. 3-6, 11-12, 47, 51.

Krzywe Lorenza pokazują znaczne nierówności majątkowe wśród posesjonatów w Wielkopolsce i na Podlasiu, większe w woj. podlaskim i kaliskim, niż poznańskim. Stratyfikację społeczno-majątkową badanych ukazuje z kolei kolejny wykres. Łatwo dostrzec, że w województwie podlaskim większość podatników (71%) płaciła podatek mniejszy niż 120 groszy (4 złp), ale ich wkład w całkowitą sumę wynosił tylko 24%. Natomiast najbogatsi, stanowiący 1%, odpowiadali za 30% całkowitej sumy podatków.

Podobne tendencje obserwowano w województwach poznańskim i kaliskim, z wyjątkiem tego, że w poznańskim większość (57%) stanowiła średnia szlachta, płacąca podatek od 120 do 900 groszy (4-30 złp). W kaliskim proporcje między grupami płacącymi poniżej 120 groszy a 120-900 groszy były bardziej zrównoważone (odpowiednio 51% i 46%). Co ciekawe, w obu przypadkach, szlachta średnia odpowiadała za 63% sumy podatku.

Wyniki te wskazują na znaczne różnice majątkowe między poszczególnymi grupami, szczególnie wyraźne w porównaniu szlachty podlaskiej z wielkopolską.

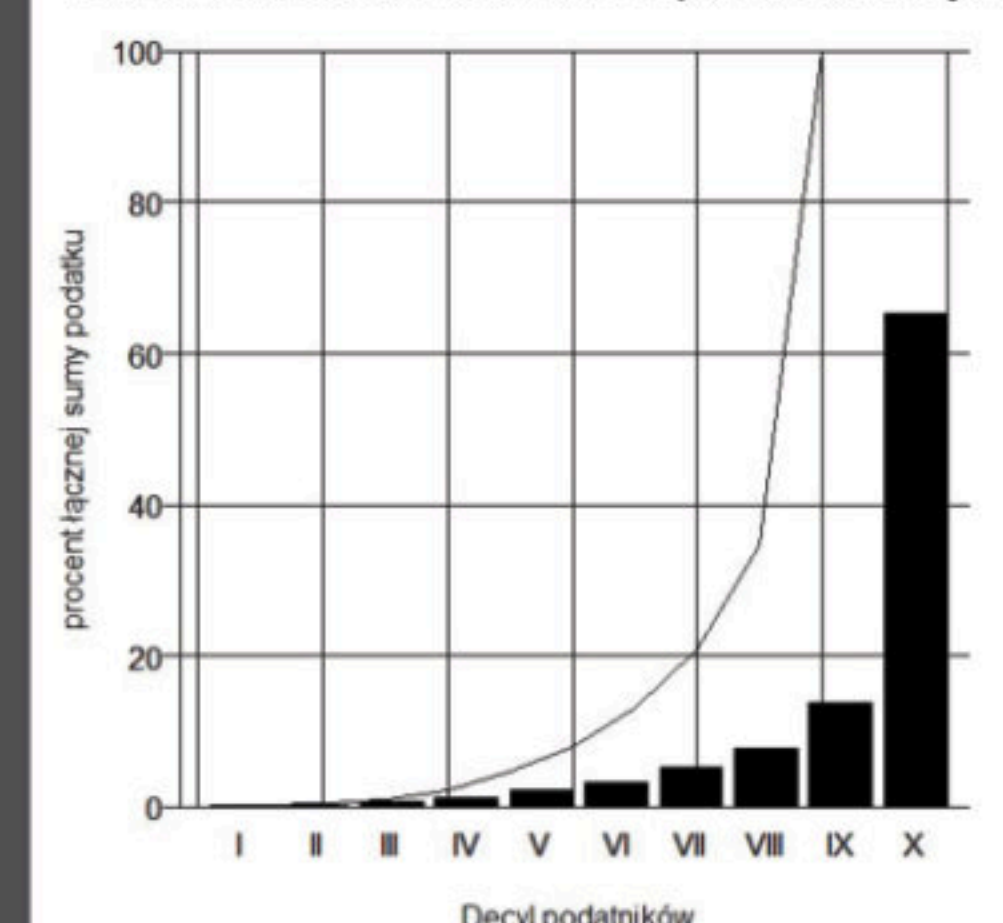
Zróżnicowanie własności szlacheckiej przedstawiono także za pomocą współczynnika Giniego (tabela), obliczonego w trzech wariantach: wszyscy podatnicy, bez szlachty cząstkowej, doszacowanie szlachty cząstkowej. Bez względu na sposób liczenia, współczynnik przyjmuje wysokie wartości, a bardziej zrównoważony rozkład obserwujemy wśród szlachty poznańskiej.

Aby lepiej zrozumieć strukturę własności ziemskiej w województwach podlaskim, poznańskim i kaliskim, przeprowadzono dalszą analizę za pomocą metody decyli. Na wykresach przedstawiono podatki płacone przez szlachtę z Wielkopolski, Podlasia. Słupki pokazują procentowe wartości dla każdej grupy, a linia obrazuje skumulowane procenty. Analiza decylowa ujawnia podobne proporcje w badanych regionach:

Podstawa wycień	Województwo podlaskie		Województwo kaliskie		Województwo poznańskie	
	Współczynnik Giniego	Liczba majątków	Współczynnik Giniego	Liczba majątków	Współczynnik Giniego	Liczba majątków
Podatek, wszyscy podatnicy	0,655	1437	0,610	1602	0,548	923
Podatek, z wycięciem szlachty cząstkowej	0,684	1062	0,614	1286	0,550	868
Podatek, z podzieleniem szlachty cząstkowej	0,679	1882	0,651	2013	0,563	992

Źródło: Obliczenia własne na podstawie AGAD, ASK I, sygn. 3-6, 11-12, 47, 51.

Struktura własności ziemskiej w województwie krakowskim w latach 1563-1565 w podziale na decyle

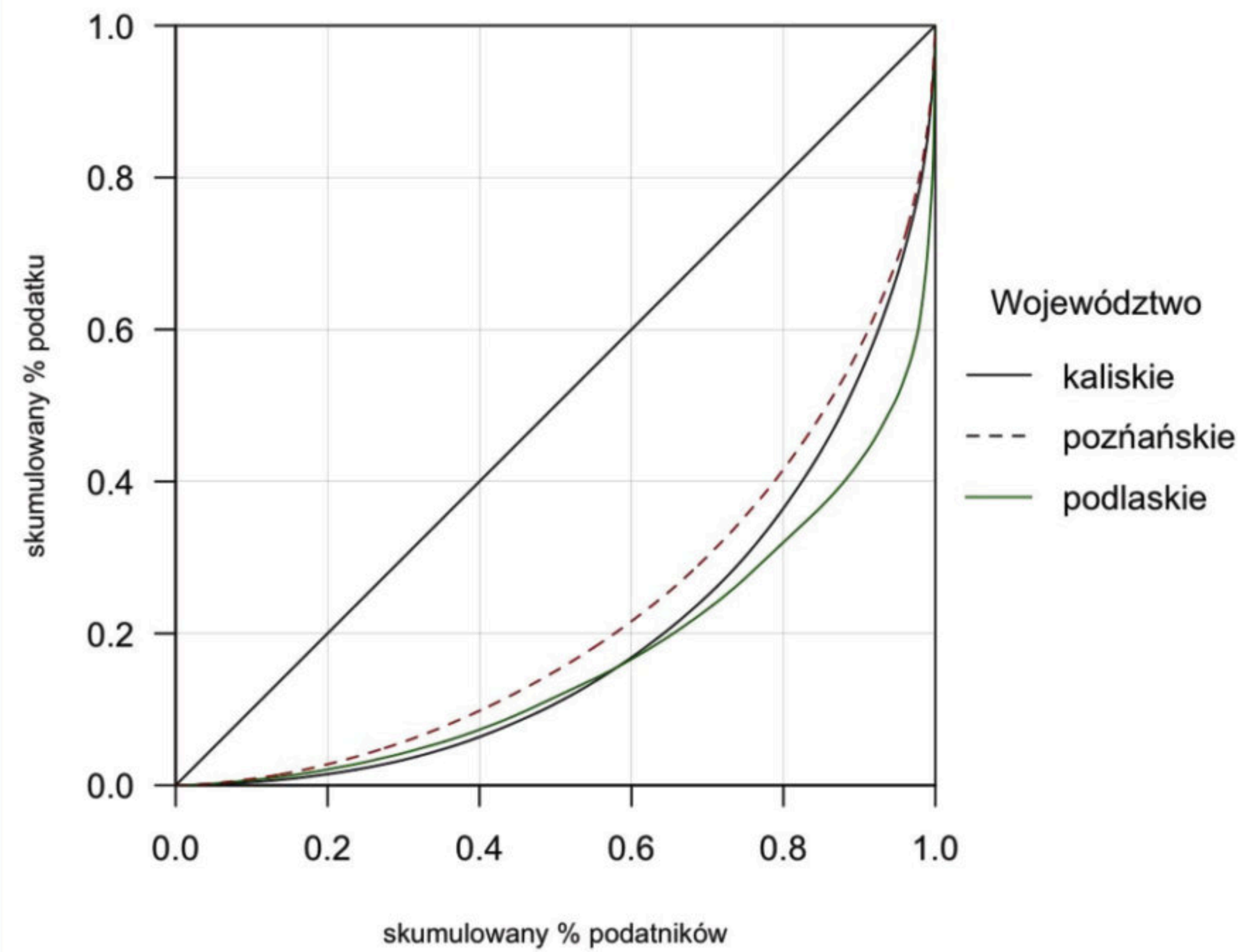
Źródło: A. Wyczański, Uwarstwienie społeczne w Polsce XVI wieku, Warszawa 1977, s. 52.

- W województwie podlaskim i kaliskim, pierwsze 10% majątków odpowiadało za 0,4% całkowitej kwoty podatku.
- W województwie poznańskim pierwszy decyl miał nieco wyższą wartość – 0,8%.
- Ostatnie 10% majątków odpowiadało za znaczną część globalnej kwoty: 57% na Podlasiu, 46% w Kaliskiem i 43% w Poznańskim.

Szesnastowieczne dane podlaskie i wielkopolskie można porównać z danymi z województwa krakowskiego z lat 1563-1565. Pierwsze 10% majątków opłacało 0,1% podatku, a ostatnie 10% odpowiadało za 65% globalnej sumy. Tendencje są więc podobne.

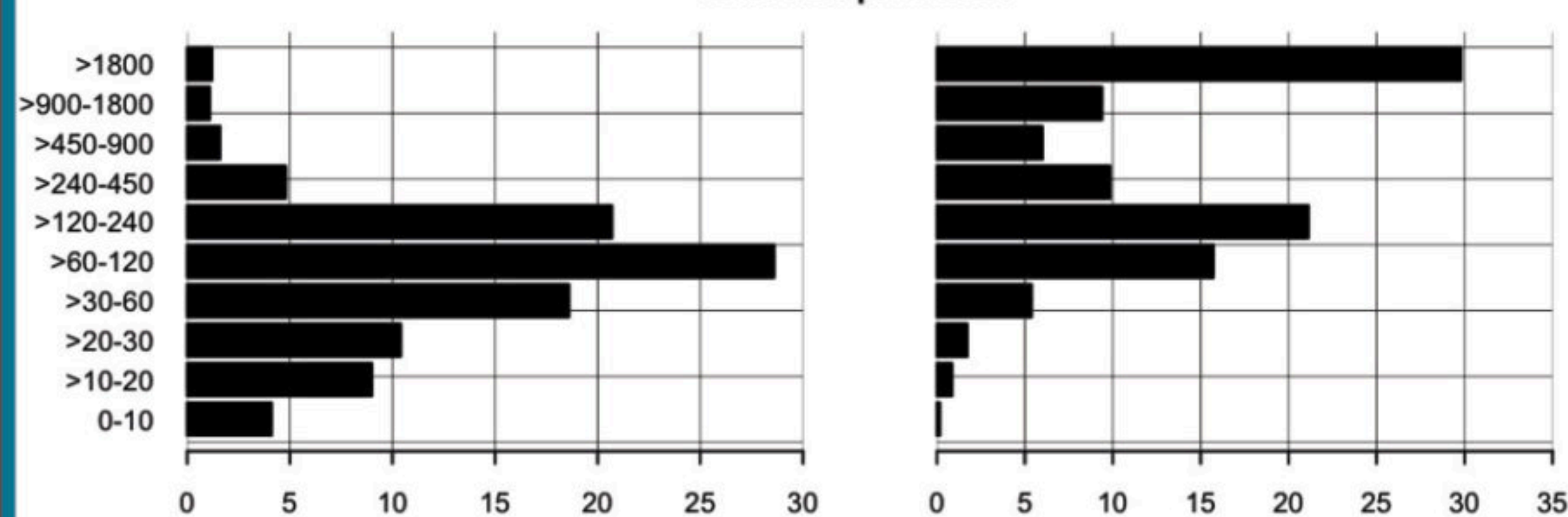
Wykresy prezentują koncentrację majątków szlacheckich w Wielkopolsce i województwie podlaskim według krzywej Lorenza oraz stratyfikację szlachty poznańskiej, podlaskiej i kaliskiej w drugiej połowie XVI wieku według klas podatkowych Wyczańskiego.

Przy analizie zróżnicowania majątkowego oś X poniższego wykresu oddaje skumulowany procent osób (w tym przypadku jest to liczba majątków w rejestrze poboru łańowego), oś Y natomiast skumulowany rozkład wartości podatku. Obserwowane tu rzeczywiste kształty krzywych Lorenza, we wszystkich przypadkach, wyraźnie odbiegają od rozkładu teoretycznego, w którym wszyscy posiadacze dysponowaliby takim samym majątkiem.

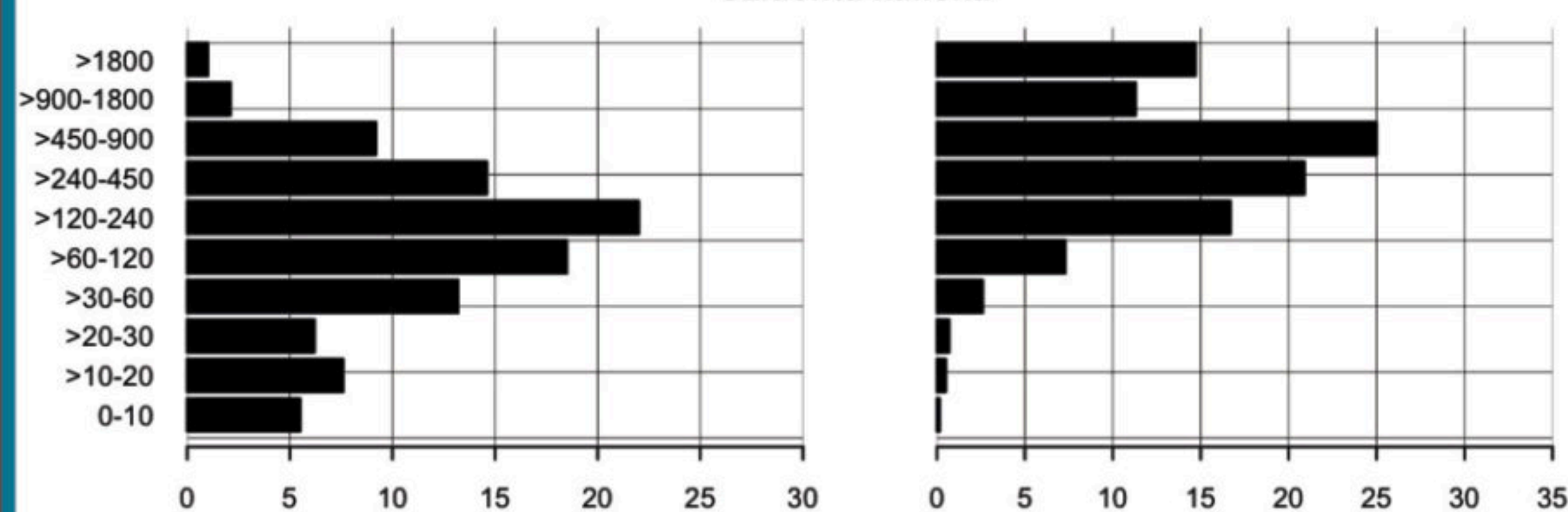

Źródło: Obliczenia własne na podstawie AGAD, ASK I, sygn. 3-6, 11-12, 47, 51.

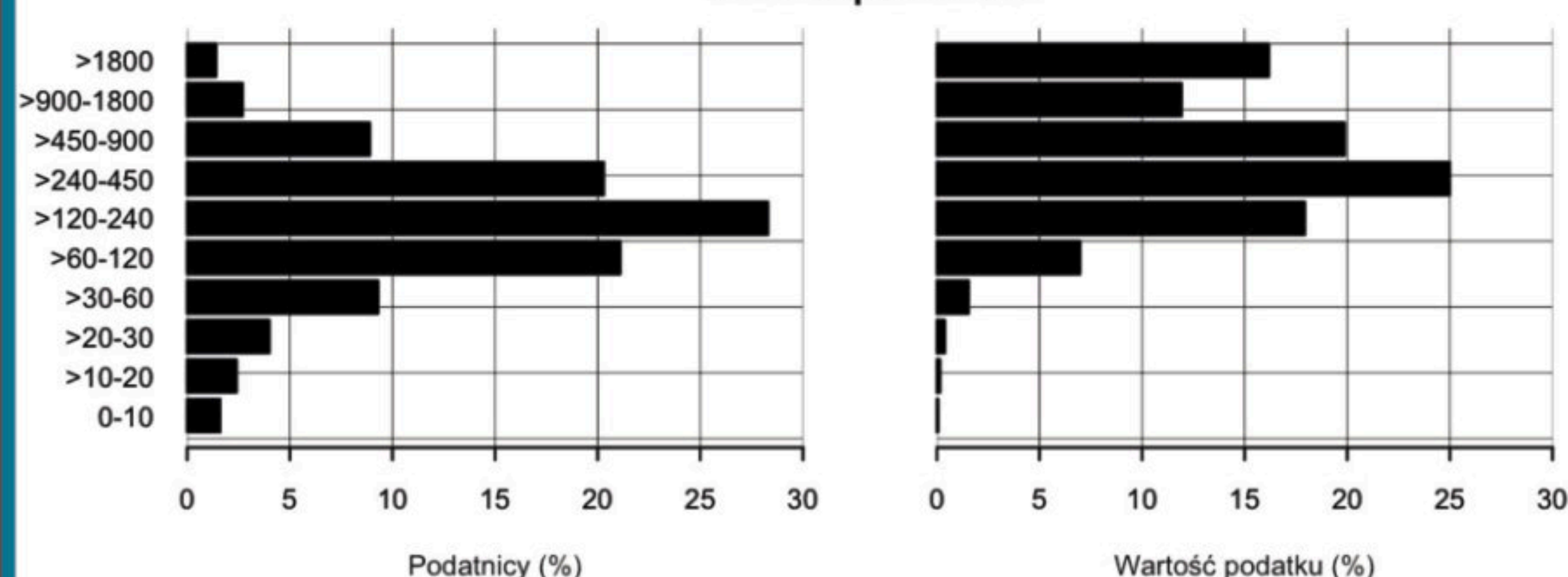
Szlachta podlaska

Szlachta kaliska

Szlachta poznańska

Źródło: Obliczenia własne na podstawie AGAD, ASK I, sygn. 3-6, 11-12, 47, 51.

Badania wskazują na znaczne zróżnicowanie majątkowe wśród szlachty wielkopolskiej i podlaskiej w XVI wieku. Zmiany współczynnika Giniego, wynikające z uwarunkowań społecznych, struktury majątkowej, sytuacji administracyjnej i fiskalnej, pokazują zależność między obecnością szlachty średniej a poziomem nierówności. W regionach, gdzie dominowała szlachta średnia (województwo poznańskie), współczynnik Giniego był niższy, co sugeruje bardziej zrównoważoną strukturę majątkową. W regionach z silniejszą elitą i liczną biedniejszą szlachtą, jak na Podlasiu, nierówności były większe. Z kolei proporcjonalny udział średniej i drobnej własności prowadzi do umiarkowanych nierówności. Mimo formalnej równości, szlachta tych regionów nie była równa pod względem ekonomicznym. To, jakie konsekwencje polityczne i społeczne miał taki brak równości, wymaga dalszych badań.